

מסע לעתיד?

מרגלית שילה

רחל אלבוים-דרור, המחר של האתמול, א: דיון באוטופיות, ב: מבחר האוטופיה הציונית. הוצאת יד בן-צבי בשיתוף עם מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ג. כרך א': 246 עמ', כרך ב': 297 עמ'.

מסבירה המחברת את מהות האוטופיה וסוקרת בהרחבה את ההיסטוריה של כתיבתה, את סוגי האוטופיות ואת הביקורת על סוג ספרותי זה. הדברים מלווים באפארט מדעי רחב היקף ובהפניות מאירות עינים למחקרים רבים, החל מדיונים באפלטון, המשך בהתייחסויות לאוטור-פיה בתרבות הסינית ובתרבות האיסלאם, וכלה במחקרים על האוטופיה המודרנית. פרק נוסף עוסק בקשרים שבין משיחיות יהודית ומילנא-רית לבין אוטופיזם ציוני. אלבוים-דרור מרחיבה את הדיבור גם על תכניותיהם של מבשרי הציונות, ומעלה את השאלה 'היכן קו הגבול בין האוטופיזם היהודי המסורתי לאוטור-פיזם הציוני?' (א, עמ' 50). שאלה נוספת שאפשר להציג בהקשר זה היא האם תכניותיהם של מבשרי הציונות אמנם כלולות בז'אנר האוטופי? הרצל, אשר הדגיש כי ספרו 'אלטנוילנד' אינו בבחינת אוטופיה, הסביר כי אין לכנות בכינוי זה תכנית לפעולה. מדבריו עולה כי תואר זה הולם 'תכנית דמיונית... רעיון דמיוני שאינו נתן להתקיים במציאות'. מחברי האוטופיות לא תמיד ראו אפוא ביצירותיהם אוטופיות, ואין זו אוטופיה, מילון אבן שושן, א, תשמ"ה, עמ' 18.

רחל אלבוים-דרור ראויה לכל שבח על הספר המונח לפנינו — לא רק בזכות מחקר האוטור-פיות הציוניות, אלא על עצם הרעיון לקבצן ולהציען בפני הציבור. נראה לי כי טוב יעשה הקורא אם יקרא תחילה את הכרך השני, שבו נדפסו האוטופיות, ורק לאחר מכן יעבור לדיון ניה של המחברת, המובאים בכרך הראשון. 'האוטופיסטים היו מראשי המחדשים בחיינו ומיזומי הרפורמות החשובות ביותר' (א, עמ' 172). במשפט זה מובלע הסבר לתפנית בעבודתה של אלבוים-דרור, שקנתה לה שם כחוקרת תולדות החינוך ומתמקדת כאן בחקר האוטופיות, תחום שכמעט לא עסקו בו עד כה במקומותינו. אופטימיות מחד גיסא ואמונה כי החינוך מעצב את האדם מאידך גיסא הן תכונות יסוד של כותבי האוטופיות העוסקות בחינוך. רוב הכותבים, אף אלה שהחינוך לא עמד בראש מעייניהם, שרטטו במידה זו או אחרת את המסגרת החינוכית של החברה העתידית בארץ-ישראל. האוטופיה הציונית שרטטה את המדינה הנכספת ובה בעת שרטטה את העם היהודי הנכסף, את 'האדם היהודי החדש'. בכרך הראשון של 'המחר של האתמול'

וכדאי היה לתרגמו לעברית לטובת הקורא הישראלי.

הפרק המרכזי בספר כותרתו 'נושאים ודילמות' באותופיות הציוניות'. המחברת סוקרת בשיטתיות מגוון רחב של נושאים שנדונו באוטופיות תוך כדי ניתוח מכלול האוטופיות כחתיכי רוחב: מדינת מופת בעלת ייעוד וייחוד; סובלנות ושלום; היחס לגולה, ליהודי התפוצות ולגלות; היחס למדינות אירופה; מאפייניה של המדינה היהודית החדשה; החברה העתידית; שאלת התרבות והדת; השאלה הערבית ועוד עניינים מעניינים שונים שעל כמה מהם ננסה להצביע בהמשך דברינו.

מה מאחד ומה מייחד את האוטופיות השונות? כתיבת תולדות היישוב בארץ-ישראל מתמקדת בדרך כלל במישור הדיפלומטיה ובכתיבת ניין הארץ. האוטופיות הציוניות 'מדלגות' על קשיי העשייה ומעלות אותנו לספירה של החזון והחלום. לדברי הרצל הציונות היא 'אידיאל שאין לו סוף' (א, עמ' 104), ובניסוחה של אלבוים-דרור: 'הן במחשבה האוטופית והן ביצירות שאנו מביאים במחקר זה לא המדינה היהודית עיקר — אלא הייעוד היהודי האוטופי' (שם). הצגת הייעוד הרוחני כמטרתה העיקרית של הציונות מדברת בעד עצמה.

ראויה להדגשה העובדה שבכל האוטופיות הציוניות מצוירת במדינה העתידה חברת מופת. למרות העובדה ש'חיבת ציון' והתנועה הציונית צמחו במידה רבה בתגובה מידית לאנטישמיות, האוטופיה הציונית לא הרבתה להתעסק בשאלת האנטישמיות, אלא התעמקה בשאלת החברה היהודית החדשה שתקום בציון. ניתן לומר שהדחף ליצירת מקלט בטוח הוליד את הרצון לשקם את העם היהודי מבחינה חברתית ורוחנית. דבריו המפורסמים של יהודה לייב פינסקר בחוברתו 'אוטואמנציפציה' בדבר יצירת 'מקלט בטוח שאין עליו עוררין', לא סיפקו את מחברי

מתתיהו החשמונאי
(פסל של בוריס שץ,
1894)

אלא אחת מבין הסתירות המרובות המציינות ז'אנר ספרותי זה.

הפרק העוסק ב'אוטופיות ויוצריהן' הוא מבוא לכותבים השונים וליצירותיהם. אלבוים-דרור מציגה בתמציתיות ובבהירות את המחבר-ריס, חלקם עלומים לגמרי, ומשרטטת בדיוק רב את מקומה של האוטופיה במכלול יצירתם. לדוגמא המחברת מביאה את סיפור חייו של בצלאל שץ, שביקש לממש את חזונו בכסף שקווה לגייס בעקבות הפצת האוטופיה שלו. המחברת גם מתמצתת מספר אוטופיות שמשום מה לא נכללו בספר. אחת מהן 'מבט קדימה', שנכתבה בידי הרב חיים פרייה מנדס, מעוררת עניין מיוחד. אוטופיה זו, שמחברה היה רב אורתודוקסי ספרדי שהתגורר בניו-יורק התפרסמה בשנת 1899 ומשתקפת בה חשיבה ציונית חדשה. מהערת המחברת מתברר שהחיבור זכה לפרסום מחודש בשפה האנגלית בשנת 1971,

השכלה מוגדרת יגורש בלא רחמים מממלכת האלקים, שכידוע הוא ריבון המלוכה' (שם, עמ' 40). כיצד כל זה מתיישב עם חירות ושוויון? לבכר פתרונים.

גם בסטירה של שלום-עליכם 'משוגעים' (1901) מתוארת חברת מופת. יהודיו של שלום-עליכם מרשימים בתוארם החיצוני, לבושם הוא ללא רכב וכולם בעלי נימוסים. גם בחברה זו, שמצויים בה הן גבירים והן קבצנים, שוררים חירות ושוויון. אזרחי המדינה הם אנשים משכילים ויודעי ספר. שלום עליכם, הסטייריקון הידוע, לא הפליג יתר על המידה בתיאור החברה העתידית, אך היהודים המשתייכים אליה מצט"ינים ברמתם לעומת היהודים הגלותיים.

בנימין זאב הרצל ב'אלטנולנד' (1902) צייר במדינה העתידית חברת מופת. חברה זו הקימה בעילות ובמהירות ארץ מודרנית המושתתת על כל הטכנולוגיה, ארץ אשר תושביה נהנים מחיי חירות ושוויון. החברה החדשה אימצה רעיונות חברתיים שיתופיים חדשים והקימה את הכפר החדש. 'לבערות לא היה מקום בתוך החברה החדשה, עם שכל אחד ואחד רשאי לבקש את הטוב כרתו' (שם, עמ' 160). סובלנות, דמוקרטיה, נאמנות וצדק מרחפים באווירה של מדינת היהודים החדשה. גיבורו של הרצל הוא צעיר שעלה לגדולה בזכות חוכמתו, יושרו וענוותנותו. 'החברה החדשה' בארץ-ישראל כה חיובית ומאירת פנים שאף הנכרי שברח מאירופה המנוונת אל אי בודד ביקש לשוב לציוויליזציה ולקבוע את ביתו בארץ-ישראל.

'ירושלים הבנויה', האוטופיה של בצלאל שץ (נכתבה בשנת 1918, פורסמה בשנת 1924), מתארת עולם בעל חוקיות חדשה — עולם ללא מלחמות, עולם בעל איכות חדשה. 'ואנחנו, "עם השלום", לקחנו חלק הגון בעבודה הקשה הזאת, עזרנו לכל העמים לבנות עולם חדש, עולם שכולו אור' (שם, עמ' 234). גם בעולמו של שץ העם היהודי הוא עם למופת: '...גם

האוטופיות. זו עוד אחת מן הסתירות המרובות באוטופיות אשר המחברת מצביעה עליהן. מחד גיסא ביקשה הציונות להציע פתרון למצוקתם הפיסית של היהודים ולהווייתם ה'לא-נורמלית', ומאידך גיסא היא כמעט תמיד סירבה להועיד להם עתיד 'נורמלי' וחיקקה את המורשת היהודית של 'העם הנבחר'.

חברת המופת המוצגת באוטופיות השונות היא רבת פנים ועם זאת בולטת שורת מאפיינים החוזרים ונשנים בחיבורים שונים. מנחם אייזלר ב'חזות העתיד' (פורסם בשנת 1885) הדגיש את עקרונות הצדק והחירות שישררו במדינה. החברה במדינת יהודה תהיה חברה חרוצה שתפריח את השממה ותבטיח חופש דת וסובלנות לכל הבאים בשעריה. האויבים שיצורו עליה יובסו, אך יזכו למחילה. אייזלר תיאר עם יהודי שימשיך את ייחודו הסגולי בארצו הישנה החדשה. אבנר, מלך היהודים, פונה אל בני עמו במילים: 'עליך, עם יהודה, למלא את תעודתך ולהיות עם סגולה' (ב, עמ' 21).

אלחנן לייב לוינסקי ב'מסע לארץ-ישראל בשנת ת"ת [2040]' (1892) תיאר ארץ פורחת אשר יופיה עולה על זה של שווייצריה. הארץ מיושבת בצפיפות רבה ואזרחיה כריאים יותר מאזרחי ארצות אחרות; חיי המשפחה המצוינים שבה הם המבטיחים את בריאותם של תושביה. גם בארץ זו שוררים החירות והשוויון, כל אזרחי חיה משכילים, אין בה בטלנים, ואף אחד אינו נזקק לצדקה. לוינסקי תיאר בהרחבה את טיבה של הארץ וסיכם את דבריו במילים אלה: 'הנה עתה נהפכה לעדן גן אלקים... ורק ישראל בידיו החזקות ובמוחו הגדול יכול לעשות את כל הנפלאות הגדולות האלה...'. (שם, עמ' 78). יעקב בכר ב'אנטי-גיוות בציון' (1898) תיאר אף הוא חברה המושתתת על שוויון וחירות. זוהי חברה משכילה במיוחד. 'הדיוטות אינם ננמצא בארץ ישראל. שומרי חומותיה הם תלמידי חכמים, אנשי מדע, וכל שחסר מידת

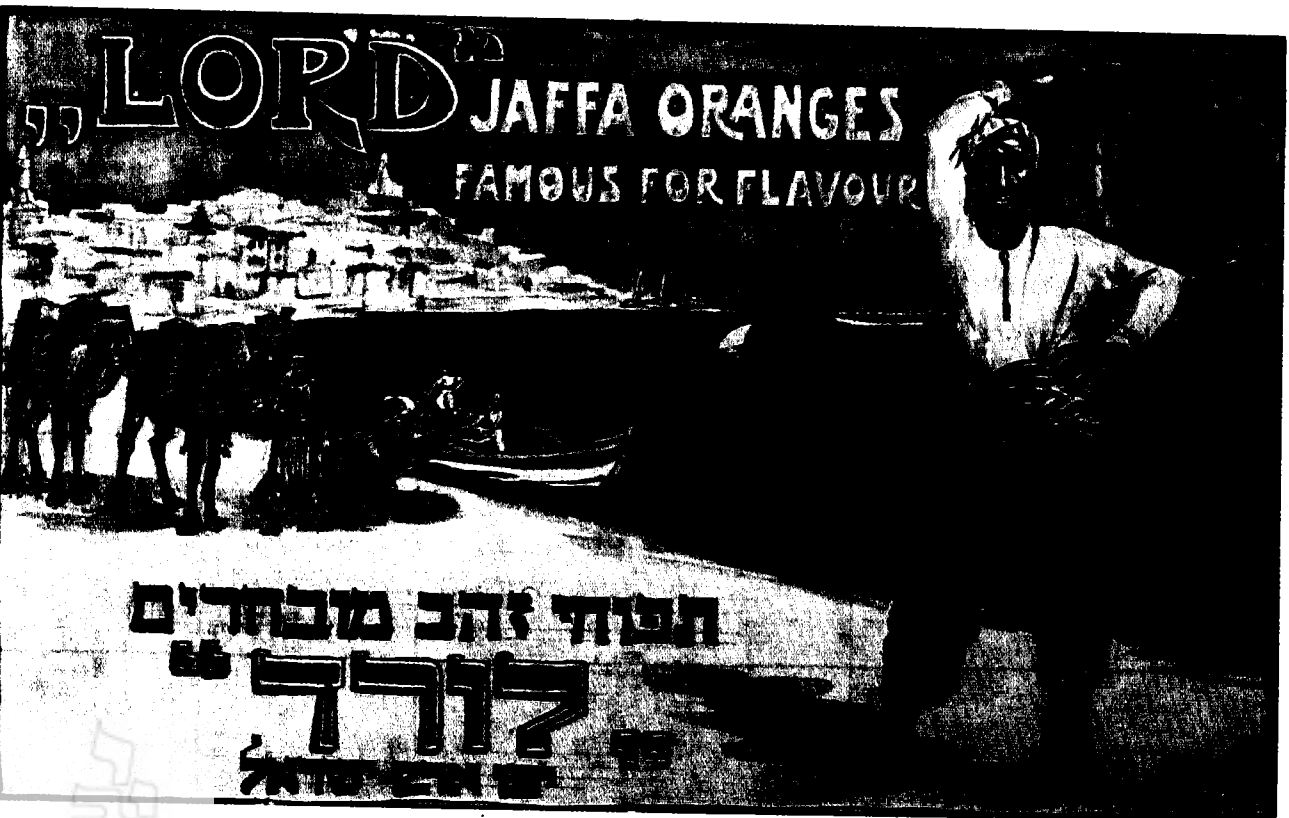
איור לכתיבה העת
'פלסטין' (אליהו
סיגרד, 1929)

סטית התבטל ייחודו של העם היהודי. העמל הרב והיצירתיים שהושקעו ביצירת חברת מופת הולידו באורה פרוקסלי חברה יהודית 'נורמ-לית', עם שהוא 'ככל הגויים'. הסתירה האימננטית של הציונות, הרצון לעצב עם יהודי 'נורמלי' ו'נבחר' גם יחד, מתבטלת בחברה החדשנית של ברנפלד, ואולי אין ביטול זה אלא מימוש הסתירה.

חיים שלום בן-אברם — שהאוטופיה שלו היא האחרונה במחזור האוטופיות המובאות בספרה של אלבוים-דרור — התמודד עם דילמה זו והגיע לפתרון אחר. בחיבורו 'קומ-מיות' (פורסם בהמשכים 1921-1922) תיאר עם מצטיין אשר בנה מדינה מצוינת. בן-אברם הדגיש כי מלכתחילה רצו האנשים להיות 'ככל הגויים', אולם תוך כדי בניין מדינתם שינו את דעתם וביקשו להיות לחברה מצטיינת. 'כולמוס ההצטיינות אוחו בכלל את כל יושבי הארץ הקטנה... חובה קדושה מוטלת עליו להיות למלח העמים ולעשות את ארצו לצבי כל-הארצות... ההשגות הקטנות של 'נהיה נא ככל הגויים, בית ישראל'... חלפו ועברו חיש מהר' (שם, עמ' 284-285). ולא רק יהודי ארץ-ישראל, כך, אלא יהודי כל העולם הלכו בעקבותיהם. ההצטיינות ניכרת בכל תחומי החיים במדינה החדשה: בניין ערים, חקלאות, מסחר, השכלה

נוכרים באים להשתקע פה בגלל הארץ היפה, בגלל תרבותנו הגבוהה, ובייחוד בגלל מוסר-יותנו. בזאת אנו הראשונים בכל עמי תבל' (שם, עמ' 235).

היחיד שלא תיאר את העם היהודי בארץ-ישראל כנעלה על כל העמים היה זיגפריד ברנפלד. באוטופיה שלו 'העם היהודי והנוער שלו' (1920) תיאר אמנם חברה בעלת אופי חדש: 'מושג המשפחה... אינו קיים עוד בארץ ישראל במובנו המצומצם והמסוים... את מקומה תפש במידה רבה החוג הרחב והפורה יותר של החברה-העם' (שם, עמ' 204). ברנפלד ניסה לעצב חברה בעלת איכויות חדשות וסדרי עולם חדשים. הדרך להשגת האיכויות החדשות היא על-ידי חינוך חדשני. המדינה כולה עסוקה בחינוך הדור הצעיר, והוא עומד בראש מעייניה. מאחר שהילדים והנוער מתחנכים בבתי-משלהם, חיי המשפחה החדשים מושתתים על 'טוהר בל ישוער', ויחסי הורים וילדים נעדרים רגשי אנוכיות. המדינה מרהיבת עין בגינותיה ובבנייניה. 'העם היהודי החדש אופיו שונה לחלוטין: הוא נהיה פעיל יותר, שמח יותר ובוטח בעצמו' (שם, עמ' 218). אולם ייחודו הוא דווקא בהעדר ייחוד: 'התייר משתומם, שהעם היהודי נבדל אך מעט מכל עם אחר' (שם, עמ' 226). באוטופיה הציונית-הסוציאלי-

נודעת פרסומת
לתפוזי 'לורד', זאב
רבן

ובזו של שץ יוצר חברה סגורה ומסוגרת; ה-
שויון המובטח לנשים בכל האוטופיות מנצח
את מעמדן הנחות, ויותר מכך, את העדר זכותן
לבור להן את אורח החיים הרצוי להן. במחוז
האוטופיה הן הילדים והן הנשים מאושרים
כתחומים המוגדרים שהוקצו להם. גם ערביי
ארץ-ישראל אסירי תודה לעם היהודי על
שהקים את מדינתו בארץ מגוריהם. העובדה
שהערבים הפכו למיעוט במדינה החדשה אינה
גורמת למורת רוח בקרבם. מציאות זו, שבה
מוצע לשאלות מורכבות פתרון פשוט אחד,
מקובלת על הדמויות הדמיוניות המאכלסות את
מדינת ישראל הדמיונית. בעולם הדמיון שוררים
שמחה ואושר אין-סופיים.
במהלך קריאת הספר עוררה את סקרנותי

ועוד. מחבר האוטופיה העלה את שאלה: 'היה-
פוך כושי עורו?', האם ייתכן שהעם ישתנה עד
כדי כך? והוא לא התפלפל בהסברים, והשיב
כפשטות: אין להתוכח עם עובדות.
סקירת חזון העם הנבחר באוטופיה הציונית
שופכת אור על מירב מאפייניהן של האוטופיות.
ז'אנר זה עוסק בשאלות החברה ולא בכעיות
היחיד. הפתרונות המוצעים לחולייה של החברה
עולים תמיד בקנה אחד עם הפתרונות לבעיותיו
של היחיד. האוטופיה בונה עולם הרמוני, אופ-
טימי, המבטיח תמיד סוף טוב ומספק. במחווה
של החברה העתידית כל השאלות נפתרות וכל
הסתירות נעלמות. אלבויס-דרור מרבה להצביע
על הסתירות שמאחורי החזיונות. החינוך הפתוח
המתואר בהרחבה רבה באוטופיה של ברנפלד

יום גאולתו, וכי עליו לחכות ולחכות עוד, אף אם 'תמהמה...' (שם, עמ' 76). לוינסקי הוא ללא ספק המסורתי בין כותבי האוטופיות, והמדינה העתידית שלו מגשימה את המורשת היהודית הדתית-האורתודוקסית.

שלום-עליכם חזה גם הוא מדינה יהודית מסורתית, אם כי לפי חזונו יחולו בדת היהודית מספר שינויים. החברה במדינה העתידית שלו היא חברה דתית מסורתית — התושבים הולכים לבית-הכנסת ומתפללים בכבוד ובכוונה, והבנים והבנות לומדים תורה ועברית בחדר. זאולם בשבת ניתן להשתמש בטלפון ובבית-הכנסת מנגנים בעוגב, 'הוא זה שהלויים נגנו בו בבית המקדש' (שם, עמ' 192).

חזונו של אייזלר מורכב ובעל סתירות. במדינתו נמשכת המסורת המקראית, אם כי ניכרים בה גם אותות הזמן החדש. מדינת יהודה היא ארץ האבות ההיסטורית 'הארץ הקדושה' (שם, עמ' 20). מלך יהודה רואה עצמו ממשיך את המורשת ההיסטורית היהודית בת ארבעת אלפים שנה. ארץ-ישראל מחולקת שוב לשנים-עשר חלקים, כדוגמת החלוקה לשנים-עשר השבטים. שפת המדינה היא עברית, אך היא אינה שפת הדיבור. המדינה שוכנת בשבת, ובית-המקדש נבנה מחדש בירושלים, אך 'כל עיקרה של עבודת הקודש לא היה אלא אמירת פרקי תהילים או שירי תהילה חדשים' (שם, עמ' 33). מלך יהודה מאחד באישיותו את הכוח החילוני והדתי. עם זאת במדינת יהודה 'טקסים דתיים אסורים בפומבי. הדת היא מעניינם של בית הכנסת והבית' (שם, עמ' 23). חוקי המדינה אינם תואמים את חוקי הדת היהודית, ולעתים אף מנוגדים להם. שיטתו של אייזלר אינה עקבית. הוא השתמש במרכיבים שונים של התרבות היהודית ודחה אחרים. הוא הציג שלטון המפריד בין דת למדינה אך גם מאחד אותם. לדעת אלבוים-דרור 'החילון אצל אייזלר הוא רכיב מרכזי ביצירת תרבותה של חברה

יותר מכול השאלה: מה הוא הצביון התרבותי של המדינה העתידית וכיצד השתמרה בה המורשת היהודית? בסקירתה נזקקת אלבוים-דרור לשאלה זו, ומציגה שלושה דגמי תרבות שהוצעו למדינה העתידית: הדגם המקראי-הרומנטי, הדגם של תרבות 'חובכי ציון' ודגם מודרניסטי אירופי-מערבי שתרבותו אוניוורסלית (א, עמ' 137). המתכרת מציינת את העובדה שאף אחד מבין האוטופיסטים לא תיאר את צמיחתה של תרבות ילידית מזרחית ולא חזה את הופעת הכנעניות. ברצוני להציע חלוקה אחרת של דגמי התרבות המוצגים באוטופיות השונות: א. שימור המורשת התרבותית היהודית בשינויים מעטים, ב. אימוץ תרבות מערבית-אוניוורסלית, עם מעט פולקלור יהודי מסורתי.

לוינסקי, שלום-עליכם ואייזלר תיארו חברה בעלת תרבות יהודית שורשית. חזונו של לוינסקי הוא הברור והעקבי ביותר מבין השלושה. ארץ-ישראל העתידית שהוא צייר תהיה מדינה יהודית מסורתית דוברת עברית. אורחות הדת היהודית יבואו בה לידי ביטוי בכל תחום: בגינות ארץ-ישראל לא יוצבו פסלים; בבתי-הספר ילמדו בראש ובראשונה לימודי קודש ולצדם לימודי חול; שנת היובל תישמר והקרקעות תוחזרנה לבעליהן. המדינה תתנהל בכל המישורים 'הכל לפי תורת משה על פי ביאורי חז"ל... התורה — תורת משה, וחוקי האדמה והעבודה נבלעו בעקרי האומה, כדמה' (ב, עמ' 73). אימוץ ההלכה על-ידי האומה כולה יבטיח אליבא דלוינסקי 'רק שלום ורק שלוה בבית ישראל' (שם). הדגם לחיים היהודיים העתידיים הוא הדגם המקראי: 'כי יתאמצו היהודים לחקות בכל את חיי העברים הקדמונים' (שם, עמ' 70). כיצד התמודד לוינסקי עם החזון המשיחי ועם בניין בית-המקדש? הוא דחה את מימוש מלוא האוטופיה המשיחית לעידן רחוק יותר. במדינת היהודים שלו בית-המקדש עומד בחורבנו, והכותל הניצב על תלו 'אות הוא כי עוד לא בא

ברחובות ירושלים, ליל הסדר נחוג בחיק המשפחה, ואפילו בית-המקדש השלישי הוקם, אך כל אלה הם עיטורים לחברה המערבית המודרנית שקמה במזרח התיכון.

יעקב בכר ציין כי ארץ-ישראל היא ארץ האבות, וקבע את יום הכרזת החוקה החדשה לר' בסיוון, יום מתן תורה. ואולם לחוקי מדינתו אין כל זיקה לחוקי התורה והם שאובים מהמערכת המשפטית האירופית. בכר ציין שבמדינתו שומרים שבת (ולא ברור למה בדיוק התכוון בכך) ועורכים ברית מילה, אך נישאים נישואי תערובת.

תוכן תרבותי חדש בתוספת מעטה פולקלורי-ריסטי יהודי מאפיין אף את מדינת היהודים של ברנפלד. בחברה הסוציאליסטית בעלת הסדרים החדשים הנוער אינו לומד תנ"ך בבית-הספר, אך חוגגים את החגים היהודיים. 'החגים המשפחתיים הדתיים בעבר הפכו בארץ הישנה החדשה לחגים לאומיים-רוחניים' (שם, עמ' 209). ברנפלד לא נמנע מסתירות — אף שהחגים אינם עוד חגים דתיים, הצעירים החוגגים אותם חשים כי הם ניצבים 'מול הנשגב והקדוש ביותר' (שם, עמ' 219). אנשי הרוח של החברה החדשה הם מדענים וציירים, אך כינויים הוא כינוי יהודי מובהק, 'מורנו'. ברנפלד, שהתלבט בין בניין חברה עתידית חדשה לבין עם 'נורמלי' ככל הגויים, ציין כי הרמה התרבותית של היהודי ירדה, וכי העם החדש שעוצב בארץ-ישראל חסר 'את העמקנות הרוחנית מימים עברו' (שם, עמ' 218).

בן-אברם אף הוא תיאר חברה מערבית מודרנית מובהקת. הוא הדגיש את רצונם של היהודים ליצור חברה ייחודית, ועם זאת הציג את העם היהודי כעם אקלקטי שסיגל לעצמו את אורחות ארצות גלותו ועמד על חתירתו של העם היושב בציון לחקות את החברה באמריקה. 'בבואו סוף סוף ליצור יצירה על דעת עצמו

יהודית פלוראליסטית-ליברלית בארץ ישראל' (א, עמ' 59). להבנתי אייזלר תיאר אנשים מאמינים החשים כי הם ממשיכי המסורת היהודית הדתית. אולם אף-על-פי שרוח דתית מפעמת בהם ואף-על-פי שהם רואים עצמם ממשיכי המורשת היהודית, אין הם מייסדים מדינה תאוקרטית ועורכים שינויים בהלכה ובמנהגים. על טיב הסתירות בממלכת יהודה מעידים דברי מלך יהודה לפני מותו: 'שמע ישראל, ה' ויהודה חיים וקיימים לעד ולנצח נצחים' (ב, עמ' 35).

לוינסקי, שלום-עליכם וגם אייזלר הניחו שבסיסה התרבותית של החברה העתידית באוטופיה שלהם יהיה יהודי מסורתי. כל יתר חמשת כותבי האוטופיות ציירו חברה בעלת תרבות מודרנית מערבית המאמצת במידה זו או אחרת סממנים יהודיים מסורתיים. ראוי לציין שהמחברים לא הרחיבו את הדיבור על התוכן התרבותי המערבי המודרני החדש, ויש ללמוד על השקפתם בעיקר מהאופן שבו הציגו את המורשת היהודית. 'אלטנוילנד' של הרצל היא מדינה מערבית מובהקת. הרצל ציין כי היהודים הביאו את התרבות והקדמה לארץ-ישראל, אך דבריו מכוונים לתרבות המערבית בלבד. סדרי החברה והתרבות במדינה היהודית החדשה עוצבו על סיפונה של האנייה 'פוטורו'. לאנייה הוזמנו מיטב אנשי הרוח העולמיים 'אצילי הרוח הנבחרים ביותר של העולם התרבותי' (שם, עמ' 146), ומדברי הרצל מתברר באורח חד-משמעי כי אין מדובר באישים יהודים דווקא. במהלך מסע של שישה שבועות הם עיצבו את סדרי רוחה של המדינה החדשה. השיחות שניהלו על סיפון האנייה, 'שיחות אפלטון החדשות', הן שקבעו את התשתית הרוחנית החדשה. במדינת היהודים של הרצל עברית כידוע אינה השפה המדוברת. ואולם ביום שישי אחר הצהריים נפסקת התחבורה

אצל אייזלר, התרבות מרובת סתירות ומרובת פנים. גם במדינתו, כמו ביאלטנוילנד, נבנה בית-המקדש השלישי, אך הוא הדגיש כי לא יקריבו בו עוד קרבנות. המקדש נבנה בהר הבית, ומסגד עומר הועבר משם למקום סמוך כאות תודה לערבים 'על אשר שמרו בטיפול רב את מקומותינו הקדושים' (שם, עמ' 232). בבית-המקדש יימצא 'בית נכות לאמנות ישראל ולחור-כמתו, שם יכון רוח אדוני, אשר נתן בנו האלוקים' (שם). האמנות היא הערך החשוב ביותר במדינת העתיד אליבא דשץ. הדת היהודית תעבור מטמורפוזה; כל הסייגים המצויים בתורה אינם חיוניים עוד, והעם יחיה חיים טבעיים. התרבות במדינתו של שץ אינה תרבות יהודית מסורתית ואף לא תרבות מערבית; שץ חזה יצירתה של תרבות חדשה שקשה להגדירה. במערכת תרבותית חדשה זו יש לפולחן היופי השפעה רבה על חיי האדם.

השתקפות פניה התרבותיים של החברה העתידית באוטופיות מעוררת מחשבות מרובות. חלק מהדילמות שניצבו בפני מחבריהן עומדות

ובשביל עצמו, בגשתו ליצור לו את יצירת-חיו הגדולה, בחר לו מכל הנוסחאות, שסיגל לו באופן מצוין כל כך במשך אלפי השנים הארוכות, את הנוסח האמריקני' (שם, עמ' 286). בסיפא של האוטופיה מופיעה שמועה מזוהה במדינה היהודית: 'אחדות מן המפלגות המשמרות והריאקציוניות בישראל, ההסתדרויות השונות של האדוקים והצבועים למיניהם, מתכוננות לגשת אל מפעל אחד, שאין אנו היסודות הדמוקרטיים והמתקדמים שבארץ, יכולים להרשות להן להביאו לידי גמר בשום אופן' (שם, עמ' 294). מפעל זה אינו אלא בניין בית-המקדש השלישי בירושלים! לנוכח השמועות מתברר באופן חד-משמעי יחסו של רוב העם לתכנית זו: 'עתה אין עוד מקום לכל הדברים האלה... יש לנו דעות ואמונות חדשות, וגם צורות של חיים חדשות' (שם, עמ' 295). בחברה חדשה זו לא רק הדת היהודית נשללת מכול וכול, אלא אין אף זכר למורשת היהודית התרבותית הגדולה.

במדינה העתידית באוטופיה של שץ, כמו

בניית לימרכז בצלאל'

בוריס שץ
(1932-1866)

הרצל — החלום ושברו.³ זאת ועוד, תכניתו החינוכית האוטופית של ברנפלד, 'העם היהודי והנוער שלו', היוותה דגם לחיקוי עבור התנועה הקיבוצית, והמחברת מסיבה את תשומת הלב להשפעה שהיתה לאוטופיה על החינוך הקיבוצי. מכל מקום סוגיית ההשפעה של האוטופיסטים על בוני היישוב ראויה למחקר מקיף, וספרה של אלבוים-דרור יתרום רבות לכל מי שיבקש לעסוק בכך.

לסיום אני מבקשת לשבח את שני בתי ההוצאה שחברו יחד להוצאת הספר על עיצובו הנאה והמהודר ועל האיורים המרהיבים הנלווים לטקסט; מלבד ציורו של נפתלי בזם המתנוסס על העטיפה ומהווה פתיח מסקרן לחיבור, אזכיר את תמונותיהם הצבעוניות של נחום גוטמן (שם, עמ' 69) ואריה לובין (שם, עמ' 124), את המתווה להיכל האמנויות בתל-אביב שצייר זאב אקסלרוד (שם, עמ' 232) ואת הציור ההומוריסטי 'אוטופיה של שפע' (א, עמ' 18). והערה קצרה למביא לבית הדפוס: לקראת הדפסה מחודשת של הספר ראוי לשים לב שהמחברת ציינה כי האוטופיות מוצגות על-פי סדר כרונולוגי, אך לא תמיד נעשה הדבר ויש אפוא להקפיד על כך. זאת ועוד, שמה של תנועת הנוער באוטופיה של ברנפלד הוא כמובן 'שאר ישוב' ולא 'שער ישוב', כפי שמופיע מספר פעמים בטעות.

בפנינו גם היום, והצצה לימחר של האתמול' מרחיבה ומחדדת את ראייתנו. יתר על כן, מתעוררת השאלה באיזו מידה האוטופיות הן ראי למדינת ישראל דהיום? הז'אנר האוטופי היה ז'אנר ספרותי מקובל ופופולרי במאה הי"ט המחברת ציינה אילו מבין החיבורים זכו לתפוצה נרחבת עם פרסומם. ויש מקום לבחון את ההשפעה הישירה של רעיונות אוטופיסטיים מסוימים על עיצוב היישוב ועל בניין מדינת ישראל. 'אלטנוילנד' של הרצל היתה האוטופיה הפופולרית ביותר, ויש עדויות לא מעטות על השפעתה הישירה על ראשוני היישוב. לדוגמה, הרצל תיאר את בתי העיר בלשון זו: 'הבתים היו לרוב קטנים ונאים, מתוכננים כנראה מראש לצורכי משפחות בודדות, כדרך שאתה מוצא בערים שבבלגיה' (שם, עמ' 104). עקיבא אריה וייס, מייסדה של תל-אביב, ראה בכך הצעה לחיקוי, וטרם עלייתו, בשנת 1905, סר לבלגיה כדי לבקר בתערוכה העולמית בלייפציג ולשאוב ממנה רעיונות לבניין העיר. אחוזת בית, ששמה הוסב לתל-אביב — כשם האוטופיה של הרצל בתרגומה לעברית — אכן נבנתה במתכונת שהציע הרצל. לכבוד מאה שנה להולדת הרצל יצאה מהדורה מאוירת של 'אלטנוילנד' ובה מוצגים צילומי מדינת ישראל משנת תש"ך כמימוש החזון של חוזה המדינה.² ושלמה אבינרי כתב אודות 'האוטופיה הציונית של

2 אלטנוילנד, בעריכה גרפית של ד' תורן, חיפה 1961.
3 קתדרה, 40 (תמוז תשמ"ו), עמ' 189-200.